

NEIGALUS ASMUO ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS POŽIŪRIU

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Valstybės ir teisės teorijos ir istorijos katedra
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT–10222 Vilnius
Telefonas 236 61 85
Elektroninis paštas teises_fakultetas@tf.vu.lt

*„Kai kurie iš jų daugeliui sukelia neestetiską ir bauginantį
įspūdį. Jie atrodo kitokie ir elgiasi ne taip, kaip mes tiki-
mės. Jie provokuoja mus. Ar jie iš tiesų yra žmonės? Ar aš
galėjau pats toks būti? Baimė užkerta mums kelią juos
pažinti, o žinių stoka teikia mūsų destruktiviai vaizduotei
daugiau erdvės. Tad mes slepiame juos, užuot nukreipę
šviesą į savo pačių nukrypimus“.*

Haraldas Ofstatas

Pagrindinės sąvokos: neigalus žmogus, žmogaus teisės, socioekonominės teisės, politi-
nės–pilietinės teisės.

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjama neigalaus žmogaus padėtis žmogaus teisių apsaugos požiūriu. Tiriamas neigalaus žmogaus kaip teisės subjekto statusas. Analizuojamas neigaliųjų padėties teisinis reglamentavimas Lietuvos ir tarptautinės teisės požiūriu. Sprendžiama problema, kas yra neigalus žmogus: visuomenės malonės, ar teisės subjektas. Atkreipiamas dėmesys į postalinistinių valstybių neigaliųjų padėties ypatumus. Straipsnyje fiksuojamos tarptautinės politikos neigalių asmenų atžvilgiu tendencijos.

Ižanga

Šiandien akivaizdu, kad pagrindinis valstybės demokratiškumo testas – toje valstybėje gyvenančių asmenų teisių apsaugos lygis. Lietuva, kurdama teisinę valstybę ir pretenduodama tapti tarptautinės demokratinių valstybių bendruomenės dalimi, privalo siekti, kad ir Lietuvoje gyvenantiems būtų garantuotos visuotinai pripažintos, istoriškai susiformavusios galimybės dalyvauti visuomeniniame keitimosi paslaugomis procese. Siekdami kuo greičiau būti pripažintais teisingais, šiuolaikiškais ir demokratiškais ir kuo greitesniais žingsniais eiti Europos Sąjungos ir kitų tarptautinių struktūrų link, skubame pasirašyti ir ratifikuoti konvencijas, prisijungti prie sutarčių, perrašinėti galias demokratijos tradicijas turinčių valstybių įstatymus, padaryti tarptautinius pareiškimus, ir, deja, kartais tai darome formaliai, ne visada įvertiname realius mūsų žingsnių padarinius ir visuomenės lūkesčius, susijusius su šiais procesais. Įstatymų leidėjas turėtų būti ypač atsakingas, kai priimamos teisinės nuostatos (tiek nacionalinės, tiek tarptautinės teisės), kurios gali paveikti pažeidžiamiausių visuomeninių grupių (vaikų, moterų, neigalių žmonių) padėtį.

Tiek žmogaus teisių teorija, tiek lyginamoji teisėtyra noriai nagrinėja moterų arba vaikų teisių apsaugos mechanizmus. Neįgalūs asmenys, sudarantys didelę visuomenės dalį (šiandien teigiama, kad 10–15 proc. žmonijos turi vienokią arba kitokią negalią)¹, kuri dėl įvairiausių priežasčių nuolat didėja, dažnai paliekami užmarščiai. Anksčiau žmogaus teisių teorija ir tarptautiniai teisės aktai dažnai net nekalbėdavo apie neįgalų žmogų kaip ypatingą teisės subjektą, o jei kalbėdavo – jis dažnai „ištirpdavo“ įvairiuose žmogaus išskirtinumą apibrėžiančiuose pagrinduose. Vardijant galimos negatyviosios diskriminacijos pagrindus, tarptautiniuose aktuose žmogaus negalia dažnai patenka į bendresnes sąvokas, pasakoma, kad diskriminacija negalima ir, pavyzdžiui, „kitais pagrindais“ arba kai yra „kokia kitokia padėtis“ [1, p. 33]. Tiesa, pastaruoju metu ir Lietuvoje, ir Europoje nuolat didėja politikų susidomėjimas neįgaliųjų bendruomene, ir tai suprantama – neįgalieji šiandien, matyt, traktuojami kaip gana gausi auditorija, kurios pozicija (tiek teigiama, tiek neigiama) yra labai reikšminga ir valstybių vidaus, ir visos Europos (ypač Europos Sąjungos) socialiniam fonui. Neįgalusis – ypatingas socialinis partneris. Jis priverstas nuolat „belstis“ į valstybės duris, nes jam itin svarbi pozityvi valstybės pagalba. Juk jo gyvenimo kokybė labai priklauso nuo valstybės garantuotos socialinės (plačiausia prasme) pagalbos – ir tuo neįgalusis nuolat gyvena socioekonominių teisių veikimo aplinkoje (taigi neapibrėžtų, dažnai nekonkrečių ir sunkiai apginamų teisinėse institucijose). Natūraliai kyla klausimas: kiek neįgalus žmogus gali būti laikomas teisės, o kiek – visuomeninės malonės ir geraširdiškumo subjektu? Galbūt šiauriniai Lietuvos neįgaliųjų lūkesčiai rasti savo vietą – oraus ir garbingo žmogaus vietą – pietinėje visuomenėje yra priešlaikiniai, ir jiems lieka toliau tikėtis tik pasigailėjimo ir malonės?

Neįgalus asmens teisinio statuso ypatumai

Teisinis tekstas labai aiškiai parodo, įstatymų leidėjo (reprezentuojančios aktyvią visuomenės dalį) požiūrį į vieną arba kitą problemą. Įvardijimas tekstu ypač svarbus kontinentinės teisės tradicijos valstybėms, kuriose lingvistinė teisinio teksto analizė yra pradinė ir išskirtinai svarbi teisės normos iššifravimo stadija. Neįgalusis Lietuvoje ir šiandien dažnose anketose, straipsniuose, pranešimuose ir net Konstitucijoje bei specialiame, neįgaliesiems skirtame įstatyme vadinamas invalidu – sąvoka, kurios viena iš semantinių reikšmių – negaliojimas, netinkamumas [2, p. 338], nors visas demokratiškas pasaulis stengiasi šio žodžio, kaip įžeidžiančio ir orientuoto, atsisakyti. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatose žmogus, turintis negalią, „pradingsta“ bendruose teiginiuose ir geriausiai atveju gali tikėtis, kad jo diskriminacija yra uždrausta remiantis bendraisiais pagrindais: „Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“ [3] (nors ir neaišku, prie kurio pagrindo neįgalusis turėtų šlietis...). Neįgalus asmuo Konstitucijoje minimas (53 str.) tik nurodant, kad „valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas [3]. Jo teisinės padėties pamatus nustato visapusiškai pasenęs Invalidų integracijos įstatymas, o raidos perspektyvas įtvirtina Vyriausybės patvirtinta Nacionalinė neįgaliųjų žmonių socialinės integracijos 2003–2012 metų programa (programinis, taigi planinis, pagrindinius tikslus ir veikimo principus, o ne konkrečias privalomo elgesio taisykles nustatantis dokumentas) [4]. Atskiuro įvertinimo dar laukia Lietuvoje priimtas Lygių galimybių įstatymas, kuriuo, panašu, pabandyta sujungti per įvairias ir skirtingas problemas, juo labiau, kad iš įstatymo dvelkia gan akivaizdus Europos Sąjungos direktyvų kopijavimas (pabandyta šiuo įstatymu įvykdyti tikslus, suformuluotus Direktyvos 2000/17/EB, nustatančios vienodų sąlygų taikymą užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (priimta 2000 m. lapkričio 27 d.) ir Direktyvos 2000/43/EB, įgyvendinančios vienodų sąlygų taikymo principą asmenims, nepaisant jų rasės arba etninės priklausomybės (priimta 2000 m. birželio 29 d.)).

¹ Remiantis oficialiais duomenimis, Lietuvoje apie 7 proc. visų gyventojų sudaro neįgalūs žmonės. Tiesa, pagal A. Dobrynino ir V. Gaidžio atliktą neįgaliųjų padėties Lietuvoje vertinimą, net 10,5 proc. apklaustųjų sudaro neįgalieji, tai labiau atitinka viešai skelbiamus tarptautinius duomenis.

Mūsų neįgalaus žmogaus padėtis akivaizdžiai iliustruoja tuos skirtingus modernios žmogaus teisių evoliucijos modelius, kurie formavosi Vakarų valstybėse ir valstybėse, kūrusesiose socialistinius režimus. Vakarų valstybėse žmogaus teisių katalogas plėtėsi, prie politinių–pilietinių teisių jungiantis socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms teisėms. Valstybėse, pažymėtose socializmo spaudu, išsivadavusiose iš jo, vyko (ir tebevyksta) priešingas procesas – nuo socialinių ir ekonominių poreikių tenkinimo, vyravusio socialistinės santvarkos metais, iki pilietinių–politinių žmogaus teisių įprasminimo. Valdantis komunistinių valstybių elitas siūlė žmonėms naują visuomeninės santvarkos modelį – stiprios valdžios garantuotą socialinį stabilumą mainais už visišką politinį paklusimą. Nors ir be ginčų aišku, kad toks santvarkos modelis patyrė fiasko, kad be demokratijos negali būti nei ekonominės, nei visuomeninės pažangos, kartais, kuri gyveno abiejose visuomenėse farmacijose, jas lyginant kyla įvairiausių jausmų. Ypač sunku adaptuotis šioje vertybių kaitoje žmonėms, turintiems vienokią arba kitokią negalią. Dalyvaujant įvairiuose susitikimuose su tokiais žmonėmis, ne kartą teko išgirsti: anais laikais invalidui (taip dar kartais ir kai kurie iš jų tebevadina save) buvo daug geriau gyventi. Iš tikrųjų socialistinėse valstybėse neįgalių žmonių (bent jau su kai kuriomis negalios rūšimis) ekonominiai ir kultūriniai poreikiai buvo patenkinti geriau. Valstybės turėjo savo požiūrį į tokius asmenis ir vykdė tam tikrą politiką – šiandien galėtume pasakyti, kad socialistinė valstybė derino atskyrimo politiką (neįgalūs žmonės laikomi nušalyje), saugojimo politiką (neįgaliais žmonėmis rūpinamasi, jie saugomi, jų gailimasi) su kai kuriais reabilitacijos politikos fragmentais (jie ne tik slaugomi, bet ir treniruojami, specialiai mokomi tam, kad galėtų kaip galima geriau save aptarnauti) [5, p. 13]. Kai kurios negalios rūšys leisdavo tikėtis ypatingos valstybės pagalbos. Vaikai, turintys regėjimo negalią, būdavo surenkami iš visos Lietuvos ir suvežami į respublikinio pobūdžio mokyklą–internatą, kuriame būdavo valstybės išlaikomi. Nors šiandien, kai kalbame apie integraciją į visuomenę, kaip vienintelį priimtina neįgaliųjų politikos modelį, tuometinis variantas atrodo drastiškas ir baisus, jame galime išskirti ir daug plusų: vaikai turėjo puikias materialines sąlygas mokytis ir lavintis, jie vystydavo meninius ir sportinius įgūdžius, gabesni keliaudavo po visą tuometinę Sovietų Sąjungą, lankė kultūrinius renginius ir t. t. Tiesa, jie iš mažens buvo ruošiami minčiai, kad likusiai visuomenės daliai jie nereikalingi ir neįdomūs (net ir tuo, kad būdavo išplėšiami iš šeimų ir jiems natūralios kultūrinės terpės); tokių žmonių gyvenimas ir turėjo kunkuliuoti tarp tų pačių sienų, bendraujant vieniems su kitais, socialiai valgant ir „nelen-dant“ į akis visiems kitiems.

Tačiau pokyčiai Lietuvoje sugriovė neįgalieams žmonėms įprastą situaciją ir sukėlė sąmyšį – pakito jų nusistovėjusi padėtis. Pirmiausia pradėta kalbėti ir reikalauti pilietinių–politinių žmogaus teisių, o, kaip ir dera naujos santvarkos valstybėms, socialinės ir ekonominės garantijos perėjo į antrą vietą. Į gatves „išsiveržė“ daugybė asmenų, turinčių judėjimo negalią (tarybiniais metais tai buvo labiausiai izoliuota neįgaliųjų dalis, matyt, „gadinanti“ gražų socialistinio pasaulio vaizdą). Žmogus, turintis negalią, buvo ištrauktas iš uždaros erdvės ir pastatytas į vienodas starto pozicijas su likusiais visuomenės nariais, pasiūlant jam kartu su kitais visuomenės nariais dalyvauti lenktynėse į turtingą ir laimingą ateitį. Iki tol kelis dešimtmečius neįgaliajam buvo sakoma, kad bėgti, o dar kartu su kitais, jam nereikės. Ir iš tikrųjų *jo startinės galimybės objektyviai yra skirtingos negu kitų bėgikų*. Neįgalusis šiandien jau suvokia, kad praėjo visiško materialinio aprūpinimo laikai, tačiau ko iš jo tikisi visuomenė ir kaip jam gyventi toliau – jis dar nežino, ypač išgirdęs, kad, pavyzdžiui, visuomenę reprezentuojantys specialistai „išradingai“ įsivaizduoja jų vietą informacinėje visuomenėje: žmonės, turintys regėjimo negalią, kompiuteriais dirbs grafikos darbus: skenuos paveikslus, juos apdoros ir parengs publikuoti internete – tai visiškai su regėjimo negalia nederantys darbai!; turintieji proto negalią už pinigus spaudys reklamines antraštes ir patvirtins (melagingai!), kad viena arba kita reklama peržiūrėta [6, p. 10]. Panašiose situacijose Lietuvos neįgaliesiems panacėja atrodo Lietuvos pasirašomi tarptautiniai dokumentai, įtvirtinantys pagrindines žmogaus teises ir Lietuvos įsipareigojimus tiek tarptautinei bendruomenei, tiek Lietuvos žmonėms. Jie turėtų šias teises ginti ir taip sudaryti sąlygas oriam žmogaus egzistavimui.

Atrodytų, kad bent jau tarptautiniu lygmeniu Lietuvos neįgalių žmonių laukia palankios perspektyvos. 2003 m. paskelbti Europoje neįgalaus žmogaus metais. 2002 m. Madride priimta Europos neįgalių žmonių Forumo deklaracija, įtvirtinanti neįgalių žmonių nediskriminavimą ir pozityvių valstybės veiksmų tokių žmonių atžvilgiu būtinumą. Ši deklaracija suformulavo pamatines neįgalių žmonių teisių gynimo nuostatas ir įtvirtino naują kryptį – nuo labdaros ir malonės tikėjimosi prie neįgaliųjų teisės į nediskriminavimą ir pozityvią pagalbą, kaip subjektinės teisės, garantavimo. Ši deklaracija laikoma naujo neįgalių asmenų judėjimo pradžia: jau po metų vykusioje naujoje Europos neįgaliųjų Forumo konferencijoje pradėti rengti du nauji dokumentai: atitinkama Europos Sąjungos direktyva ir Jungtinių Tautų konvencija. Oficialūs Europos Sąjungos institucijų pareigūnai šioje konferencijoje ne kartą pabrėžė, kad Socialinės chartijos (kuria ratifikavo ir Lietuva) nuostatos gali būti traktuojamos kaip subjektinės teisės ir ginamos teismuose, taigi ir Socialinės chartijos (pataisytos) 15 straipsnio 3 dalyje, kurioje teigiama, kad valstybės įsipareigoja remti neįgalių žmonių visišką socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime, ypač naudojant priemones, įskaitant techninę įrangą, kurios padeda įveikti bendravimo ir judėjimo kliūtis ir sudaro sąlygas, kad jiems būtų prieinamas transportas, būstas, kultūrinė veikla bei laisvalaikis [7]. Deja, žmogaus teisių teoretikai dažniausiai būna atsargesni ir teigia, kad negalime vienareikšmiškai teigti, kad šiame (ir daugelyje kitų) tarptautiniame dokumente suformuluojamos nuostatos subjektinės teisės lygmeniu. Reikia pripažinti, kad visai žmogaus teisių evoliucijai būdingas bendras požymis, apie kurį kartais pamirštame – žmogaus teisės įtvirtinamos dokumentuose „laisva ranka“, lyg ir „išaugai“. Tai ypač būdinga tarptautinei teisei. Reikia sutikti su teoretikais, teigiančiais, kad tarptautinės teisės dokumentuose daugybė mielų, idealių ir nuo tikrovės nutolusių nuostatų, kurios, ypač socioekonominėje srityje, gali būti traktuojamos kaip siekiai, moraliniai ir politiniai orientyrai įstatymų leidėjui, o ne griežtai teisinės kategorijos. Tuo pačiu metu neįgalus žmogus nuolat įtikinėjamas, kad orumas yra būtina žmogaus, taigi ir žmogaus, turinčio negalią, egzistavimo ir kūrybos sąlyga. Neįgalūs žmonės nuolat girdi, kad visos žmogaus teisės yra universalios ir nedalomos ir tai pateikiama kaip pamatiniai žmogaus teisių teorijos principai, jam siūloma reikalauti iš valstybinių institucijų, kad šios vykdytų savo įsipareigojimus neįgaliųjų asmenų atžvilgiu. Tačiau socioekonominėms teisėms, itin svarbioms neįgaliems žmonėms, ypač būdingas neapibrėžtumas – drįstume teigti, kad dažnai apskritai jos suformuluotos teisnumo (potencialių asmens galimybių), o ne subjektinės teisės (dėl kurios gynybos galima kreiptis į teismą) lygmeniu. Štai kad ir Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių pakto 6 straipsnyje nurodyta ir neįgaliesiems labai svarbi teisė į darbą, leidžiantį pragyventi, ir valstybės pareiga garantuoti visišką darbinį užimtumą, kaip šios teisės garantavimo priemonė – kiek jos nedalomos ir universalios ir kaip plačiai gali būti interpretuojamas jų turinys? Teisę į darbą ir laisvę nuo nedarbo suprastami kaip valstybės pareigą garantuoti kiekvienam vienokį arba kitokį darbą, susiduriame su dvejopa nedarbo sprendimo galimybe: valstybė turėtų priimti visus bedarbius į valstybinį sektorių (tai sunkiai įmanoma dėl įvairiausių priežasčių) arba įstatymų leidėjas turėtų intensyviai reguliuoti darbo sutarčių sudarymo ir nutraukimo tvarką, pavyzdžiui, nustatydamas privalomas įdarbinimo kvotas ir įvairias papildomas garantijas tam tikroms kategorijoms asmenų, ir taip *neleistinai kišdamasis į privataus darbdavio galimybę veikti laisvai ir savo nuožiūra valdyti ir naudoti savo nuosavybę* (o tai jau I kartos teisės pažeidimas) [8, p. 454–465]. Reikia pasakyti, kad būtent toks būdas (įstatymų leidėjo nurodymai privatiems darbdaviams dėl privalomo neįgalių asmenų įdarbinimo) šiandien primygtinai siūlomas daugelio neįgaliųjų asmenų organizacijų ir iš jo daug tikimasi. Tačiau ar taip nepaneigiame pamatinių žmogaus teisių (šiuo atveju darbdavio) laisvai naudotis savo nuosavybe? Ar tokia pozicija nesu-priešins neįgaliųjų ir likusios visuomenės dalies? Juk tik tada, kai vieną arba kitą idėją dėl žmonių, turinčių negalią, padėties keitimo remia visuomenės dauguma, galima kalbėti apie galimybę šią idėją paversti teisės norma. Tiesa, galimas ir trečiasis nedarbo įveikimo būdas, kai įstatymų leidėjas kuria sistemą, skatinančią priimti žmones (ypač žmones iš padidintos rizikos grupių) į darbą, tačiau jos efektyvumas sunkiai nuspėjamas, nes tokios sistemos

funkcionavimo rezultatai priklausys nuo daugybės veiksnių (ir kol kas pasaulinės tokios praktikos pavyzdžiai nenuteikia optimistiškai).

Norėtusi pabrėžti, kad universalių neįgalių žmonių problemų sprendimų nėra radusios ir giliomis demokratijos tradicijomis ir aukštu pragyvenimo lygiu pasižyminčios valstybės. Štai Anglijoje, garsėjusioje pažangiomis žmonių, turinčių regėjimo negalią, įdarbinimo tradicijomis, dar neseniai buvo 14 tokius žmones jungiančių smulkaus verslo įmonių, o šiandien neliko nė vienos – dėl įvairiausių priežasčių: valstybei tai per brangiai kainuoja, neįgaliems žmonėms ne itin apsimoka ir t. t. 2003 m. balandžio mėn. Madride įvykusioje neįgalių žmonių forumo konferencijoje Europos Sąjungos valstybių neįgalūs žmonės ėjo į tribūną ir kalbėjo, kad visa neįgalių žmonių teisių apsaugos politika dažnai lieka tik popieriuje, kad neįgalūs žmonės ir toliau gauna blogesnę išsilavinimą, prasčiau gyvena ir pan. Konferencijos šeimininkai – Ispanijos aklųjų ir silpnaregių organizacijos nariai galėjo lengviau atsipūsti, nes tokios problemos jų nejaudina. Mat dar nuo Franko valdymo laikotarpio ši organizacija gavo išimtinę teisę Ispanijoje organizuoti loterijas, ir šis monopolis, panaikintas tik prieš pora metų, pavertė šią organizaciją labai turtinga socialine grupe, turinčia privačias televizijas, radijo stotis, galiančia savo nariams garantuoti aukščiausio lygio išsilavinimą ir pragyvenimo prabangą. Tiesa, kalbama, kad minėta organizacija įgijo neaiškios struktūros požymių, ir tai yra neišvengiama situacijoje, kai „sukasi“ dideli pinigai. Nereikia tikėtis greitų problemų sprendimo būdų Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, tačiau tendencijos, ryškėjančios demokratiškos neįgalių žmonių politikos plotmėje, gali tapti ir mūsų įstatymų leidėjo idėjų generatoriumi.

Neįgalaus asmens teisė į pozityvią pagalbą – naujas uždavinys teisei

Akivaizdu, kad neįgaliems žmonėms iš tikrųjų reikia pozityvios valstybės pagalbos tam, kad jie galėtų dalyvauti visuomeninio keitimosi paslaugomis procese. Kiek ir kokios pagalbos jie gali tikėtis iš likusios visuomenės dalies ir nuo ko tai priklauso? Norėtusi pabrėžti, kad žmogaus, turinčio negalią, padėtis išskirtinė, nes pozityvi valstybės pagalba jam būtina beveik visose gyvenimo situacijose. Niekam nekyla abejonių, kad demokratiška valstybė nuolat privalo atlikti aktyvius veiksmus, kad garantuotų pilietinių-politinių žmogaus galimybių, istoriškai įgavusių pirmos kartos teisių pavadinimą, įgyvendinimą: valstybinės institucijos tarnauja tautai rengiant referendumus, išlaiko rinkimų komisijas, organizuoja ir finansuoja paslaugas balsuojant paštu. Tačiau neįgaliems žmonėms **to** neužtenka, kad jie galėtų realizuoti savo pilietines teises, nes jiems reikalinga *papildoma* pozityvi valstybės pagalba: rinkimų biuleteniai žmonėms, turintiems regėjimo negalią (arba palydovai), galimybės įvažiuoti į balsavimo vietas, jei žmogus turi judėjimo negalią, teisė gauti informaciją gestų kalba, jei asmuo turi klausos negalią, ir pan. Kažkodėl tai jau nėra nei akivaizdu, nei savaimė suprantama, ir dažnai net nebandoma šioje srityje nieko keisti, motyvuojant, aišku, sunkia ekonomine padėtimi ir lėšų trūkumu. Tokioje situacijoje asmuo, turintis negalią, dažnai lieka neišgirstas.

Kas nulemia tą faktą, kad žmogus yra teisės, o ne moralės (labdaros, užuojautos, malonės) subjektas? Subrendęs žmogus yra teisės subjektas, kai vykdo visas su tomis teisėmis susijusias pareigas [9, p. 336–337]. Neįgalaus žmogaus situacija neįprasta – jis dažnai **negali be papildomos valstybės pagalbos pradėti naudotis savo teisėmis**, todėl labai dažnai gali net neiškilti jo pareigų, legalizuojančių tas teises, vykdymo klausimas. Sudarius galimybes neįgaliam žmogui pasinaudoti teisėmis, iš jo galima pareikalauti atlikti pareigas. Pavyzdžiui, suteikus tinkamą išsilavinimą ir pritaikius aplinką, žmogus, turintis judėjimo arba regėjimo negalią, gali tapti mokytoju, gydytoju, teisėju ir, kaip ir visi šių profesijų atstovai, mokėti mokesčius valstybei (o ne laukti iš valstybės paramos vienokia arba kitokia forma!). Kaip tik tokia linkme krypta visa pažangi politika neįgalių žmonių atžvilgiu (Europoje, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose). Tikslas turėtų būti pasirinktų priemonių įvertinimo testas. Tarptautinės teisės nuostatose pabrėžiama, kad būtina sudaryti tinkamas sąlygas tam, kad

neįgalūs žmonės galėtų vykdyti savo visuomenines pareigas, ir tada „garantavus lygias galimybes, visuomenė turi teisę tikėtis iš jų [neįgaliųjų] daugiau“ [11]. Valstybės *įpareigojamos vykdyti aktyvią politiką* neįgaliųjų atžvilgiu: ginti juos nuo bet kokio išnaudojimo, nuo bet kokio diskriminuojančio, įžeidžiančio arba žeminančio reglamentavimo bei elgesio, užtikrinti jiems galimybę gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą, kai ji reikalinga jų asmenybei ir turtui apginti, konsultuoti neįgaliųjų žmonių organizacijas visais su jų teisėmis susijusiais klausimais.

Apskritai neįgalus žmogus visą laiką vyrauja tarp pozityviosios diskriminacijos (diferenciacijos) ir negatyviosios diskriminacijos režimų. Niekam nekyla abejonių, kad neregintasis žmogus negalės vairuoti automobilio. O ar visais atvejais šis žmogus galėtų būti mokytoju arba gydytoju? Į tokius klausimus iš tikrųjų sunku atsakyti. Lietuvoje situacija ypač komplikauta, nes tik šiandien pereiname prie modernios negalios sampratos, jau seniai įsitvirtinusios demokratiškose šalyse. Iki šiol negalia Lietuvoje nustatoma remiantis išskirtinai mediciniais kriterijais: „Invalidumas yra tokia kompetentingų įstaigų nustatyta asmens būklė, kai *asmuo dėl įgimtų ar įgytų fizinių ar psichinių trūkumų visai ar iš dalies negali pasirinkti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų*“ [10]. Tą aplinkybę, kad asmuo negali naudotis teisėmis ir atlikti pareigas, dažnai nulemia ne *negalia, kaip asmens savybė*, bet *socialiniai trukdžiai* – nepritaikyta aplinka, švietimo ir lavinimo sistema ir pan. Kaip tik todėl, skelbiant Europoje 2003-uosius neįgaliųjų metais, pabrėžta, kad šiais neįgaliųjų žmonių metais būtina nukreipti pastangas siekiant dar labiau padidinti neįgaliųjų žmonių *integracijos į visuomenę intensyvumą* (integracijos terminas keičiamas inkluzijos terminu, apibrėžiančiu dar didesnius reikalavimus socialinei neįgaliųjų aplinkai). Pabrėžiama, kad būtina vykdyti tyrimus, leidžiančius nustatyti tokiai integracijai kylančias kliūtis ir atskleisti neįgaliųjų asmenų socialumo problemas [11]. Kaip tik todėl žmonių, turinčių negalią, problemų analizė turi būti atliekama išskiriant du aspektus: ieškoma būdų, kaip geriau patenkinti individualius neįgaliųjų žmonių poreikius (reabilitacija, techninių priemonių naudojimas ir kt.), kita vertus – nagrinėjami neįgaliųjų žmonių trukdžiai, atsirandantys dėl nepakankamai gero visuomeninių procesų organizavimo.

Diskriminacijos problema neįgaliesiems gali kilti ir visai netikėtu aspektu – kaip turi būti reguliuojami santykiai, susiformuojantys tarp valstybės ir asmenų, turinčių skirtingas negalias. Reikia pabrėžti, kad šiandien (ypač vėliau priimtuose tarptautiniuose dokumentuose) kalbama apie būtinybę diferencijuoti valstybės politiką ir tarp pačių neįgaliųjų, kreipiant ypač daug dėmesio į labiausiai pažeidžiamas žmonių grupes (asmenys, turintys dviejų arba daugiau rūšių negalią, neįgalūs migrantai, vaikai ir pan.). Ir nors tarptautinės teisės požiūriu bandoma formuoti bendrą politiką neįgaliųjų žmonių požiūriu, tačiau reikalavimas nustatyti skirtingas sąlygas žmonėms su nevienoda negalia su šia kryptim ryškiai konkuruoja.

Neįgalieji – viena iš visuomeninės įvairovės apraiškų

Neįgalūs asmenys, reikalaujantys vykdyti diferencijuotą valstybės politiką jų atžvilgiu, šiandien patenka į dviprasmišką padėtį. XX a. 6–7 dešimtmečiuose labai išryškėjo visuomeninės tendencijos, įvardijamos kaip Šviečiamojo laikotarpio suformuluotos individualizmo sampratos pasikeitimas. Klasikinis individualizmas visus žmonės laikė lygiais savo teisėmis kaip abstraktaus universalaus žmogaus įsikūnijimus. Todėl pramoninėse visuomenėse vyravo konformizmas ir unifikuota žmogaus teisių ir laisvių samprata. Minėtu laikotarpiu padėtis pasikeitė. Nebėra aiškių socialinių grupių. Visuomenėje ryškėja visiškai skirtingi individai, nenorintys ir negalintys būti sutapatinti dėl skirtingų (o kartais ir priešingų) vertybių, kurias jie gerbia ir gina. Šie įvairūs žmonės kooperuojasi į visuomenines struktūras, o naujuoju žmogaus teisių turiniu (ir tai ypač pabrėžiama šiandien) laikoma pagarba ir tolerancija kitaip mąstantiesiems. Su žmogaus teisių gynimo šūkais į viešumą išeina abortų priešinkai ir abortų šalininkai, seksualinių mažumų atstovai ir gyvūnų teisių gynėjai. Visi jie reikalauja teisinės apsaugos jų vertybėms ir diferencijuoto požiūrio į jų problemas, manipuliuodami žmogaus teisių kategorijomis. Tarp tokių reikalavimų dažnai ištirpsta neįgaliųjų problemos, nes

dėl įvairių objektyvių ir subjektyvių priežasčių jiems sunkiau susiorganizuoti ir ginti savo poziciją. Moderniajam įstatymų leidėjui kyla sunkiai sprendžiamas uždavinys – derinti įvairius nesiderinančius interesus, kai kompromisas sunkiai suvokiamas. Neįgalus žmogus, tapatinamas su įvairiausiais visuomenės sluoksniais, nuolat atsiduria teisės ir neteisės sandūroje. Šiandien sunku suformuluoti kriterijus, leidžiančius teigti, kada asmenų grupės padėtis leidžia jai tikėtis diferencijuoto teisinio reguliavimo (t. y. teisinių priemonių), o kada ši grupė gali tikėtis malonės arba privilegijų (ir taip išeiti už teisės ribų). Negalia, matyt, gali būti laikoma viena iš objektyviausių priežasčių reikalaujant specialaus požiūrio į tokį asmenį. Tačiau, kaip minėta, pasaulinės tendencijos parodė, kad neįmanoma fiksuoti žmogaus negalios kaip vien asmens, turinčio negalią, charakteristikos, ir priverstė analizuoti negalią kaip kompleksinę problemą, įvertinant tiek medicininius negalios kriterijus, tiek funkcinis, iš visuomeninių procesų atsirandančius trukdžius. Tokiame problemos supratimo kontekste įstatymų leidėjas turi stengtis unifikuoti visas specialias problemas ir diferencijuoto požiūrio į žmogų reikalaujančius kriterijus. Štai ir naujasis Lygių galimybių įstatymas formuluoja nuostatas, draudžiančias žmogų diskriminuoti bet koku pagrindu ir bando visas problemas išspręsti pagal „vieną kurpalį“. Tai lyg ir sveikintina, nes naujas įstatymas nustato teisinio reguliavimo tikslus, suformuluoja bendras kategorijas ir pan. Kita vertus, neįgalus žmogus įstatymų leidėjo valia atsiduria vienoje plotmėje su tomis įvairiomis socialinėmis grupėmis, kurios dažnai tiesiog „susikuria“ savo išskirtinumą ir, manipuliuodamos žmogaus teisių kategorijomis, siekia tik savanaudiškų tikslų.

Taigi neįgalus žmogus šiandien Lietuvoje turi apsispręsti, ko turėtų siekti: tapti teisės subjektu ir vykdyti visas su tuo susijusias teises pareigas, reikalauti iš valstybės į sąlygų tam sukūrimą orientuotos politikos (toks jo padėties įteisinimas turėtų istorinę dimensiją ir pereitų kaip socialinis–teisinis paveldas) ar likti malonės ir gailėstingumo srityje ir reikalauti iš valstybės ir visuomenės šalpos ir labdaros nevykdant pareigų. Bet kuriuo atveju neįgaliųjų laukia rimti išbandymai – Lietuvos įstatymų leidėjas dar nėra susiformavęs savo požiūrio į juos – neįgalieji jam tik viena iš daugybės socialinių grupuočių, turinčių įrodyti savo išskirtinumą ir diferencijuoto požiūrio būtinybę.

Išvados

1. Lietuvos valstybinių institucijų atstovai, ypač tarptautinė neįgaliųjų bendruomenė, pastaruoju metu nuolat deklaruoja, kad neįgalus žmogus tampa teisės subjektu – jo galimybė gauti pozityvią valstybės pagalbą, leidžiančią kompensuoti dėl negalios atsirandančius trukdžius, įvardijama kaip subjektinė teisė ir dėl jos garantavimo primygtinai siūloma kreiptis į teismą. Tačiau dėl socioekonominių teisių neapibrėžtumo ir jų turinio reliatyvumo tokie pareiškimai dažnai išlieka deklaracijomis ir neįgyja teisinio apibrėžtumo. Neįgalūs asmenys dažnai nesuvokia (ir tai jiems nepabrėžiama), kad valstybei garantuojant subjektingas teises, iš jų bus pareikalauta atlikti teises pareigas.

2. Tarptautiniuose dokumentuose neįgaliųjų žmonių problemų analizė atliekama išskiriant du aspektus: ieškoma būdų, kaip geriau patenkinti individualius neįgaliųjų žmonių poreikius (reabilitacija, techninių priemonių naudojimas ir kt.), kita vertus, nagrinėjami neįgaliųjų žmonių trukdžiai, atsirandantys dėl nepakankamai gero visuomeninių procesų organizavimo, kreipiant ypač daug dėmesio į aplinkos pritaikymą ir tinkamos švietimo bei mokymo sistemos organizavimą. Galutinis tikslas – kuo glaudesnis neįgaliųjų ir likusios visuomenės dalies susilieėjimas – leidžia įvertinti pasirinktų priemonių šiuolaikiškumą ir nustatyti jų hierarchiją.

3. Neįgalus asmuo, reikalaujantis diferencijuoto valstybės ir teisės požiūrio į jo problemas, patenka į įvairių socialinių grupių, pabrėžiančių savo išskirtinumą ir taip pat manipuliuojančių žmogaus teisių kategorijomis, reikalavimų lauką. Lietuvos įstatymų leidėjas parodė polinkį suvienodinti visas diskriminacijos draudimo problemas, priėmęs Lygių galimybių įstatymą, tuo tarpu neįgalieji dėl objektyvių priežasčių dažnai nesugeba taip intensyviai

reikalauti pagarbos jų vertybėms kaip kitos visuomeninės grupės, todėl patenka į sudėtingą situaciją.

4. Tarptautiniuose dokumentuose atkreipiamas dėmesys į *diskriminacijos tarp neįgalių žmonių* uždraudimą. Lygiagrečiai (ypač vėliau priimtuose dokumentuose) kalbama apie būtinybę diferencijuoti valstybės politiką ir tarp pačių neįgalių asmenų, kreipiant ypač daug dėmesio į pažeidžiamiausias neįgalių žmonių grupes (asmenys, turintys dviejų arba daugiau rūšių negalias, neįgalūs migrantai, vaikai ir pan.). Ši pozicija konkuruoja su nuolatiniu neįgaliųjų skatinimu suformuoti bendrą jų teisių saugos politiką.

LITERATŪRA

1. **1966 m. gruodžio 16 d.** Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
2. **English** Dictionary for Speakers of Lithuanian. – Vilnius, 1999.
3. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33–1014.
4. **Nacionalinės** žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programa. Valstybės žinios. 2002. Nr. 57–2335.
5. **Bakk A., Grunevald K.** Globa. – Vilnius, 1998.
6. **Dubauskas M.** Valdininkai pasiūlė neįgaliesiems sukčiauti // Lietuvos rytas. 2003 05 17. Nr. 113.
7. **Europos** socialinė chartija (pataisyta) // Valstybės žinios. 2001. Nr. 49–1704.
8. **Alexy R.** Theorie der Grundrechte. – Baden-Baden, 1994.
9. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius, 2000.
10. **Lietuvos Respublikos** invalidų socialinės integracijos įstatymas (nauja redakcija) // Valstybės žinios. 1991. Nr. 36–969.
11. **1993 m. gruodžio 20 d.** Jungtinių Tautų Organizacijos asamblėjos priimtos Lygių galimybių teikimo žmonėms su negalia bendrosios taisyklės // <http://www.memo.ru/prawo/inv/931220.htm>.

Der Behinderte von Standpunkt aus des Schutzes der Menschenrechte

Giedrė Lastauskienė

Rechtsuniversität Liteuen

Grundbegriffe: Bekinderte, Menschenrechte, Rechtesubject, negative Diskrimination, positive Diskrimination.

ZUZAMMENFASSUNG

In dem vorliegenden Bericht werden die Rechte der Behinderten und ihr Zusammenhang mit anderen Menschenrechten untersucht. Der Bericht stellt eine Analyse der Lage von Behinderten als Rechtssubjektes an. Im Bericht wird die nationale und internationale Rechtsregulierung des Zustandes der Behinderten geforscht. Der Untersuchungsgegenstand des Berichtes ist Problem, ob der Behinderte ein Rechtssubjekt oder Subjekt des Mitleides ist. Man bemerkt Unterscheid zwischen dem Rechtszustand von Behinderten in exsocialistischen und westeuropaischen Staaten.

Die Autorin des Berichtes macht folgende Schlussfolgerungen. Der Behinderte bekam Recht auf positive Handlungen des Staates als subjektive Recht. Der Staat ist verpflichtet die aktive Handlungen für die Behinderte zu führen (1). Die Hilfe des Staates für die Behinderten ist zweierlei: einerseits werden die Hilfsmittel für die Behinderten gesucht, andererseits werden die Störungen, die den Behinderten bestehen, festgestellt und likvidiert (2). Die negative Diskrimination der Behinderten ist in allen Formen verboten. Aber heute spricht man über Notwendigkeit die Staatspolitik als positive Diskrimination (rechtliche Diferention) für die Behinderten zu führen (3).